

УДК 821(38)-3

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “ХОРОБРІСТЬ” В РОМАНІ ГЕЛІОДОРА “ЕФІОПІКА”

Мар’яна Мокривська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: KLASSYKA@ukr.net*

У статті розглядається семантична структура групи прикметників, за допомогою яких вербалізується концепт “хоробрість” у романі Геліодора “Ефіопіка”, а саме це *θρασύς*, *τολμηρός*, *παράτολμος*, *ἰταμός*, *ἀνδρείος*, *γενναῖος*, *ἀγαθός*. Семантичний та функціональний аналіз даної лексико-семантичної групи прикметників дає змогу виявити ядро репрезентованого концепта та умови актуалізації його складових частин відповідно до світобачення автора та світосприйняття його епохи.

Ключові слова: сема, архісема, лексико-семантичний варіант, концепт.

Вивченню семантики давньогрецьких прикметників присвячена велика кількість наукових розвідок [4; 5; 13], проте ці роботи базуються в основному на літературі архаїчного та класичного періодів, поза увагою дослідників залишаються тексти елліністично-римського періоду, зокрема античний роман. Не розглядалась також роль прикметників у контексті елліністичного концептуального світу, одним із ключових понять якого є “хоробрість”.

Сам концепт позбавлений чіткої структури та організації своїх складових. Ядро концепта в процесі пізнання об’єкта збагачується новими ознаками змісту, в результаті чого збільшується його об’єм. Сислові ж ознаки, зауважує М. Алефіренко, здатні видозмінюватися чи актуалізуватися залежно від соціокультурного досвіду особистості [1, с. 184].

Жанр античного роману зародився в умовах занепаду античного суспільства і його характеризує інтерес до життя окремої людини, її психології, мотивів її поведінки [6, с. 252]. Тому метою нашого дослідження є не лише виявити ті лексичні засоби, за допомогою яких вербалізується концепт “хоробрість”, але й визначити їх семантичну структуру та прослідкувати функціональні особливості в романі Геліодора “Ефіопіка”, що допоможе повніше розкрити структуру репрезентованого концепта. Вибір же тексту зумовлений тим, що “Ефіопіка” є одним з найтиповіших творів жанру античного роману [6, с. 255].

У процесі роботи було виявлено сім прикметників зі значенням „відважний, хоробрий”, а саме *θρασύς*, *τολμηρός*, *παράτολμος*, *ἰταμός*, *ἀνδρείος*, *γενναῖος*, *ἀγαθός*, які вжито у 21-му прикладі. Особливості їх значення було встановлено шляхом роботи з лексикографічними джерелами грецької мови та аналізу лексичного оточення кожної лексеми з урахуванням прагматичного аспекту тексту.

Аналіз даної групи слів свідчить про те, що вони є синонімами. У словнику грецьких синонімів Шмідта як синоніми наводяться лише прикметники *θρασύς*, *τολμηρός* та *ἰταμός* [10, III, 736]. Вчений відзначає також спорідненість з даною групою прикметника *ἀνδρείος*, проте ставить його окремо в один ряд з прикметником *ἔσθλος*. Проте в даній ситуації ми

говоритимемо не про вибір чи підбір синонімів як властивість стилю Геліодора, а про об'єктивні мовні фактори, що знайшли своє відображення у мові автора. Отже, завданням нашого дослідження буде не просто опис синонімічного ряду зі значенням “хоробрий”, а з'ясування глибинної семантики кожного слова, а також виявлення специфіки значення даного лексичного засобу в умовах конкретного контексту.

Однією з найбільш вживаних лексем зі значенням “хоробрий” в тексті роману є *θρασύς*. Лексикографічні джерела подають такі значення цієї лексеми: “*audax, temerarius, fortis, strenuus*” [11, III, 411], “1) сміливий, відважний, 2) зухвалий, безсоромний,” [2, 611; 3, I, 794; 9, II, 492; 12, IV, 3370]. Дану лексему вжито в романі чотири рази, причому у трьох випадках вона слугує характеристикою головного героя твору Феагена. Оскільки епізоди з цим персонажем містять його різні суб'єктивні оцінки і в них, відповідно, виступають різні оцінні семи аналізованого прикметника, то розглянемо їх детальніше.

ЛСВ “сміливий, відважний” виявляється в характеристиці Феагена, коли той знаходиться у в'язниці, де піддається тортурам, щоб поступитися вмовлянням цариці Мемфіса Арсаки. Замість зробити юнака покірним, тортури роблять його, навпаки, відважнішим – *γίνεται καὶ πλέον θρασύτερος*, тобто, сильнішим духом [8, VIII, 6]. В іншому епізоді архісема “відважний” виступає для характеристики ягняти в описі малюнка, вирізьбленого на аметисті, який як подяку за гостинність купцеві Навсіклові подарував мудрець Каласірид. На камені зображено пастуха з отарою ягнят, серед яких *πρωτόγονοι καὶ θρασύτεροι* – *найстарші та найсмівлівіші* – намагаються ніби вистрибнути за межі кола, тобто, оправи перся, яке оточує малюнок [8, V, 14]. Як бачимо, значення “хоробрий” може у Геліодора виступати означенням не лише до іменників, які позначають людей, але живих істот у звичайній побутовій ситуації. У цих прикладах прикметнику *θρασύς* притаманна позитивна диференційна сема.

Архісема “відважний” лежить також в основі номінативно-похідного від основного значення прикметника *θρασύς* лексико-семантичного варіанту “зухвалий”, який, згідно зі словником Дімітраку, розвинувся у грецькій мові вже в післякласичний період [12, IV, 3371], та містить негативну оцінку, тобто сему “мінус”. В одному з епізодів роману про головного героя служниця Кібела висловлюється таким чином: *ἐλεῖ δ'ε εὐθήης τις καὶ θρασύς καὶ ἀπηνής ὃν ὁ νεανίας ἀπέιπε τὰ πρὸς ἡμᾶς* – *Але цей впертий і зухвалий дурень, цей юнак, відхилив нашу пропозицію* [8, VII, 23]. У цьому контексті негативний відтінок значення прикметника підтверджується його лексичним оточенням, зокрема прикметниками *εὐθήης* і *ἀπηνής*. У цих словах простежуємо суб'єктивну негативну оцінку служниці дій юнака, оскільки його відмова загрожує неприємностями не лише цариці, але й самій Кібелі.

В іншому епізоді, коли Феаген входить у тронну залу до цариці Арсаки, він не лише не вклоняється володарці, як це роблять інші, а ще й наважується заговорити з нею, чим викликає обурення й осуд оточуючих, і тому вони називають юнака *τολμηρὸς καὶ θρασέως* – *зухвалим та нахабним* [8, VII, 19]. Як бачимо, лексема з архісемою “відвага”, яка має позитивне навантаження, розвинула похідну сему “зухвалість, нахабство”, яка вже має виключно негативне забарвлення.

У наведеному прикладі виступає синонімічний до *θρασύς* прикметник *τολμηρός*, значення якого словники подають як “*audax, intrepidus, temerarius*” [11, VII, 2274], “відважний, сміливий, зухвалий” [2, 1248; 3, II, 1634], “відважний, безстрашний, хоробрий; зухвалий” [9, IV, 350; 12, IX, 7230]. Але основне значення *τολμηρός* “відважний” засвідчено лише у двох випадках. *Τολμηρότατος* – *найвідважніший* – так автор характеризує розбійника,

котрий першим скочив на корабель, на якому пливли головні герої, подаючи цим приклад іншим [7, V, 26]. Цей факт є небажаним та неприємним для Каласіріда та його дітей, за яких вболівають читач та автор, проте характеристика розбійника має об’єктивну оцінку, оскільки Геліодор просто описує вчинок незнайомої людини, безперечно, ворожої для героїв, поведінка якої, однак, спонукає до вияву поваги до неї. У даному епізоді присутня лише констатація факту автором, а не суб’єктивна оцінка з боку когось із героїв.

Проте в другому випадку вживання аналізований прикметник використовується вже для зовсім іншої характеристики людини. Навсікл глумливо називає афінянина Кнемона *τολμῆρος*, тому що той злякався тіні крокодила [7, VI, 1]. Дана лексема, оскільки цій ситуації поведінки героя в романі передували кілька подібних, містить явну іронічну сему та суб’єктивну оцінку одного персонажа іншим.

Наступною лексемою, яку Геліодор вживає для позначення поняття “сміливий” є прикметник *ἰταμός*. Тлумачний словник подає його значення як 1) “*temerarius, praeseps*”, 2) “*impudens, inverecundus*” [11, IV, 719-720], “стрімкий, рішучий, зухвалий” [3, I, 842], “сміливий, зухвалий, безсоромний” [2, 640; 9, II, 549; 12, IV, 3487]. Даний прикметник зустрічається в романі два рази. У першому випадку *ἰταμός* служить характеристикою на дії, спрямованої на об’єкт органами зору: Феаген кидає на Харіклію *ὄφθαλμὸν ἰταμότερον* - *зухвалий погляд* [8, IV, 5]. Принаймні, так вважає Каласірид. Таке означення містить відверто негативну оцінку, оскільки цей “зухвалий погляд” старий називає причиною хвороби дівчини.

Γυναιὸν...ἰταμόν - *зухвалою дівчиною* - називає Кібела Харіклію [8, VII, 10]. Вона зовсім не знає дівчини, проте підставою для такої характеристики частково є те, що Харіклія наважилась обійняти Феагена на очах у багатьох людей, а частково - прагнення служниці підлеститись до своєї господині, котра закохана в юнака. Тут, як і в попередньому прикладі, маємо негативну суб’єктивну оцінку, яка викликана не вчинками персонажа, а ставленням до нього інших.

Ще одним словом, яке містить архісему “сміливість” є складений прикметник *παράτολμος*, який, властиво, є емфатичним варіантом лексеми *τολμῆρος*. Префікс *παρ-* позначає якусь надмірність, функціонує як підсилення основного значення, тому словники і подають це слово як “*nimium audax*” [11, VI, 415], “дуже, надто сміливий, зухвалий” [2, 949; 3, II, 1253; 12, VII, 5502], “відважний, той, що не боїться ризику” [9, III, 469]. Тобто, префікс надає аналізованому прикметнику додаткову квантитативну сему “багато”. Значення даної лексеми передбачає його функціонування також з диференційними позитивною та негативними семами. У тексті роману вона вживається лише з негативною. Зокрема ефіопський цар Гідасп називає *вкрай зухвалими вигадками* - *παράτολμος πλάσμασι* [8, X, 12] - слова Харіклії, коли дівчина називає його своїм батьком. Не знаючи про існування дочки, Гідасп вирішує, що дівчина божевільна, якщо говорить такі “надто сміливі” речі.

П’ять разів у тексті роману зустрічається прикметник *ἀνδρείος*. Початково він мав значення “чоловічий, чоловічого роду”, оскільки походить від іменника *ἀνήρ* [Frisk, I, 107]. Згодом у нього розвинулося номінативно-похідне значення “мужній, хоробрый”, очевидно, як риса чи якість, притаманна чоловікам. Словники подають значення даної лексеми саме в такій послідовності [2, 105-106; 3, I, 138; 9, I, 203; 11, II, 648; 12, I, 482-483,]. З п’яти випадків вживання даної лексеми у романі лише двічі вона вжита у ЛСВ “чоловічий”. У першому випадку автор так характеризує красу Феагена [8, I, 2], а в другому - душевний стан ефіопського царя Гідаспа, який в момент впізнавання своєї дочки, яку колись втратив, розривається між *батьківським стражданням та чоловічою волею* - *ἀντὶ τῷ πατρικῷ τε λάθει καὶ ἀνδρείῳ τῷ λήματι* [8, X, 16]. У решті прикладів даний прикметник реалізує

ЛСВ „мужній, хоробрий”. Мужнім - ἀνδρείον - у вдачі ефіопського царя Гідаспа підлеглі характеризують його вміння перемагати ворогів [8, IX, 6]. Сам Гідасп у розпачі, що його тільки-но знайдену дочку повинні спалити на жертвному вогнищі, закликає її проявити в такій важкій ситуації свою мужню душу - τὸ ἀνδρείον ἐκεῖνό σου φρόνημα [8, X, 16]. Ἀνδρείῳ τῷ λήματι κίνοῦμενος - *спонукуваний мужньою відвагою* – так описує Геліодор дії Феагена, котрий єдиний не розгубився в ситуації, коли налякані коні, порвавши пута, носилися серед воїнів [8, X, 28]. У всіх проаналізованих випадках лексема ἀνδρείος, як бачимо, виражає об’єктивну, стилістично-нейтральну оцінку, і ЛСВ “мужній, хоробрий” сполучається виключно з абстрактними іменниками, що позначають людські душевні якості.

Контекстуальним синонімом до вище розглянутих виступає прикметник γενναῖος. Хоча більшість лексикографічних джерел подають його значення як “благородний за походженням” [2, 267; 3, I, 318; 9, I, 524; 11, II, 562-563], у Геліодора він набуває часто значення “хоробрий” [12, II, 1582] (три випадки вживання з чотирьох), в основі якого лежить уточнююча сема “благородний з точки зору поведінки”. Так у кінці битви з піратами Феаген сходиться у двобої з Пелором, *мужем хоробрим у всьому* - ἀνδρὶ τὰ πάντα γενναῖῳ [8, V, 33]. Тут, очевидно, автор хоче підкреслити, що головний герой зійшовся в сутичці з гідним суперником, рівним йому силою і відвагою. В іншому епізоді просто порівнюються особисті якості двох рідних братів перед двобоєм. Хоробрішим – γενναῖότερον - автор називає молодшого, Фіаміда, що згодом підтверджується результатами поєдинку [8, VII, 5].

Іронічний відтінок отримує епітет γενναῖος в епізоді, коли афінянин Кнемон тікає геть, побачивши мертве тіло своєї колишньої коханки Фісби. Феаген дорікає йому, називаючи ὁ γενναῖος καὶ Ἀττικὸς πεζομάχος - *хоробрий аттичний піхотинець* – [8, II, 7], оскільки той, озброєний мечем, за словами Феагена, утік від жінки, та ще й покійниці.

Як бачимо, на відміну від попередніх прикметник γενναῖος у ЛСВ “хоробрий” в романі служить означенням лише до іменників на позначення людей. Це можна пояснити тим, що благородне за походження людини зумовлює відповідну поведінку. Проте слід відмітити, що в романі прикметник γενναῖος один раз виступає епітетом до особи зовсім незначного походження, як от Пелора, тобто, на перший план виходить диференційна сема “благородство поведінки”, а не “благородство походження”.

Ще одним контекстуальним синонімом до вже розглянутих прикметників виступає прикметник ἀγαθός, значення якого в Геліодора неодноразово реалізується у сполученні з абстрактним іменником ὁ θυμός (дух, мужність), який знову ж таки має безпосереднє відношення до моральних цінностей людини. Так Кнемон закликає Каласіріда зберігати “хоробрий дух” перед неочікуваною зустріччю з друзями, яких той вважав мертвими – θυμὸν ἔχε ἀγαθὸν [8, III, 4], або підбадьорює полонених, яких розбійники ведуть у печеру: δὲ ἐπηγγέλλετο καὶ θυμὸν ἔχειν ἀγαθόν - *він умовляв їх мати хоробрий дух* [8, I, 19]. Також воєначальник Багоас закликає Феагена й Харіклію не втрачати дух - θυμὸν ἔχετε ἀγαθόν [8, VIII, 15], - оскільки їхній ворог Арсака мертва, і тепер їм нічого не загрожує. У всіх трьох випадках прикметник ἀγαθός вживається в атрибутивній синтагмі як постійне означення іменника ὁ θυμός.

Розглянувши всі випадки вживання лексем, що позначають поняття “хоробрий”, можна зробити висновок, що всі вони дуже близькі за значенням, проте деякі з них стилістично відрізняються між собою. Найбільш “високими” за стилем є прикметники ἀνδρείος та ἀγαθός. У романі вони завжди вживаються в якості об’єктивної позитивної характеристики. Дещо ширший спектр значень виявляють у тексті лексеми θρασύς і τολμηρός. Містячи основну сему “хоробрий” з початковим позитивним навантаженням, вони згодом розвинули номінативно-

похідне значення “зухвалий”, що містить вже негативну оцінку, і яке автор використовує за частотністю вживанні на рівні з “хоробрий”. Прикметник *ἰταμός* у тексті взагалі виявляє лише своє вторинне значення “зухвалий”, тобто використовується для негативної емоційно забарвленої оцінки. Надзвичайно цікавим є вживання в романі лексеми *γενναίος*, тому що значення “хоробрий” розвинулося власне в елліністично-римській період, до якого відноситься час написання “Ефіопіки”, воно перейшло і в сучасну грецьку мову.

Такий підбір лексем та вживання їх у різних значеннях, часто навіть з негативним відтінком, зумовлене ідіостилем Геліодора. Адже письменник попри те, що дотримується сюжетної схеми античного любовного роману, паралельно насичує текст різноманітними побічними мотивами. І його герої, навіть головні, не є схематичними постатями, вони наділені як чеснотами, так і певними негативними рисами, тому поведінка людини у тексті оцінюється позитивно чи негативно, залежно від того які мотиви лежать у діях оцінюваної особи чи якими керується особа, яка дає цю оцінку – структури свідомості автора та структури мови активно взаємодіють. Тому виділені нами складові концепту “хоробрість” актуалізуються в романі відповідно до світобачення Геліодора, у тексті якого відображаються риси його епохи та формується певна система цінностей у читача.

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. М., 2005. 2. Вейсман А. Д. Греческо - русский словарь. С.-Петербург, 1899. 3. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь/ Под ред. С. И.Соболевского. В 2-х т. М., 1958. 4. Малинаускене М. К. Некоторые особенности системы цветообразования в языке Гомера/ В сб.: Живое наследие античности. Вопросы классической филологии. IX. Изд-во Московского ун-та, 1987. 5. Петришин М. Й. Семантичне поле прикметників розміру у старогрецькій мові (на матеріалі гомерівського епосу). Автореф. дис. ... канд. філол. наук. -Львів, 2005. 6. Тахо-Годи А. А. Античная литература. М., 1986. 7. Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1960. 8. Heliodori Aethopicoorum libri decem. Lipsiae, 1855. 9. Liddel H. G., Scott R. Μέγα Λεξικόν της ελληνικής γλώσσας.// Μεταφραάσθεν εκ της αγγλικής εις την ελληνικής υπό Ξ.Π.Μόσχου. – Σε 4 τόμους Αθήνα, 2001. 10. Schmidt J. H. Synonymik der griechischen Sprache. In 4 Bd. Leipzig: B. G. Teubner, 1876-1886. 11. Thesaurus Graecae Linguae ab Henrico Stephano. In 8 Vol. Parisiis, 1831-1865. 12. Δημητράκου Δ. Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας. – Σε 9 τόμους -Αθήνα, 2000. 13. Κοσμά Συρ. Α. Κεφάλαι από τον χρήση του επίθετου στον Πίνδαρο. Διατριβή επί διδακτοία. Θεσσαλονίκη, 1970.

ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА “ХРАБРОСТЬ” В РОМАНЕ ГЕЛИОДОРА “ЭФИОПИКА”

Марьяна Мокривская

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

В статье рассматривается семантическая структура группы прилагательных, с помощью которых вербализируется концепт “храбрость” в романе Гелиодора “Эфиопика”, а именно

– θρασύς, τολμηρός, παράτολμος, ἰταμός, ἀνδρεῖος, γενναῖος, ἀγαθός. Семантический и функциональный анализ данной лексико-семантической группы прилагательных дает возможность выявить ядро репрезентируемого концепта и условия актуализации его составляющих в соответствии с мировоззрением автора и мировосприятием его эпохи.

Ключевые слова: сема, архисема, лексико-семантический вариант, концепт.

VERBALIZATION PECULIARITIES OF THE CONCEPT *BRAVERY* IN THE NOVEL *AETHIOPICA* BY HELIODOR

Mariana Mokrivska

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: KLASSYKA@ukr.net*

The author studies the semantic structure of the adjectival group verbalizing the concept of *bravery* in the novel *Aethiopica* by Heliodorus (the adjectives are: θρασύς, τολμηρός, παράτολμος, ἰταμός, ἀνδρεῖος, γενναῖος, ἀγαθός). The semantic and functional analysis of the group reveals the core of the concept and the actualization conditions of its components according to the author's worldview and the world perception of his times.

Key words: seme, archiseme, lexical-semantic variant, concept.

Стаття надійшла до редколегії
2.06.2010 р.

Статтю прийнято до друку
5.10.2010 р.